

НАЩАДКИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В СЕРЕДОВИЩІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ДВОРЯНСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Південь України, який був кооптований Російською державою в кінці ХVІІІ ст., мав певні особливості в сенсі освоєння своїх територій в порівнянні з іншими регіонами Російської імперії. Оскільки місцевої шляхти тут не було, російська влада масово роздавала південноукраїнські землі дворянам, які мали різне етнічне походження. Як наслідок, в другій половині ХІХ ст. склад дворянської верстви Катеринославської губернії був строкатим не лише за соціально-економічною, але й за етнічною ознакою. Чималу частку катеринославського дворянства складали нащадки козацької старшини, серед якої, щоправда, були не лише українці.

В сучасній історіографії серед багатьох проблем соціальної історії однією з актуальних є – адаптації національних еліт до загальноімперських структур. Російський дослідник О.І.Міллер вважає, що вже давно назріла необхідність з'ясувати, яким чином імперська влада взаємодіяла з місцевими спільнотами [20, с.7]. В даній статті спробуємо з'ясувати – наскільки глибоко нащадки представників козацької старшини були інтегровані до складу катеринославської місцевої еліти, а також яким чином походження і соціальний досвід їх предків впливав на їх спосіб життя в межах імперії.

Питання, яке розглядається, ще не потрапляло в поле зору дослідників. Вказаній проблематиці певну увагу приділили лише дніпропетровський історик Д.Г.Каюк і запорізька дослідниця Н.В.Сурєва, які зачепили питання нобілітації козацької старшини на теренах Вольностей Запорозьких в кінці ХVІІІ ст. – на початку ХІХ ст. [14; 28]. Хронологічно спираємося на матеріал, який охоплює період із середини ХІХ ст. до другого десятиліття ХХ ст.

Перш ніж визначити роль і значення дворян, які мали козацьке коріння з'ясуємо кількісний склад катеринославського дворянства на початку ліберальних реформ Олександра ІІ. Згідно даних, поданих у „Памятної книжке Катеринославской губернии” за 1864 р., загальна кількість дворян складало 10742 представники [24, с.69]. На жаль, точну кількість дворян, яких можна віднести до нащадків козацької старшини назвати складно, оскільки це потребує додаткового дослідження.

Зупинимося на тих, чиє козацьке походження не викликає сумнівів. Тут необхідний невеликий відступ. Наприкінці ХVІІІ ст., коли Лівобережна Україна і Запоріжжя були включені до складу Російської імперії, колишня козацька еліта була представлена двома категоріями: старшина Гетьманщини і Запорозжя. Серед катеринославського дворянства мали кількісну перевагу нащадки першої категорії. Не зважаючи на малу чисельність нащадків запорозької козацької старшини, їх присутність говорить про деякі особливості етносоціальної стратифікації дворянства Катеринославської губернії в порівнянні з іншими українськими губерніями.

Застережемо, що козацьке походження ще не було свідченням високої національної самосвідомості. Якщо говорити в цілому про катеринославських дворян, в жилах яких текла козацька кров, то лише декілька з них були представлені в національно-культурному русі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Найбільш помітно козацьке коріння вплинуло на діяльність Василя Петровича Гегело (?-1918/23), Григорія Антоновича Залюбовського (1836-1898) і Андріана Феофановича Кащенко (1858-1921).

Предки В.П.Гегело належали до козаків Переволочанської сотні Полтавського полку. Його прадід козак Іван вступив на російську службу у 1764 р. [31, с.54]. За службу предки В.П.Гегело отримали землі у Новомосковському повіті. Сам Василь Гегело після закінчення Харківського університету у 1880-х роках обирався дільничним мировим суддею, брав участь в роботі Новомосковського повітового земського зібрання, був активним членом катеринославської „Просвіти” (1905-1921), брав участь у збиранні коштів на пам’ятник І.Котляревському в Полтаві, давав гроші на видання книг для українських студентів в Петербурзі, та на розвиток Обласного музею в Катеринославі тощо [29, с.162-163].

Андріан Феофанович Кащенко народився в сім’ї бідного поміщика, який походив із середовища запорозького козацтва. В родині А.Кащенко український дух не культивувався, його батько Феофан Гаврилович був лояльним до імперського режиму, служив рядовим чиновником в Олександрівському повітовому суді [9, арк.5457]. Проте Андріан Кащенко в повній мірі віддався справі національно-культурного відродження. Своїми історичними оповіданнями „Запорозька слава”, „На руїнах Січі”, „З Дніпра на Дунай” та іншими він приваблював загальну вагу до часів існування Запорозької Січі, внаслідок чого за ним закріпилася роль популяризатора козаччини [29, с.235]. Будучи заступником голови Катеринославської „Просвіти”, він, як і В.Гегело, брав активну участь в усіх культурно-громадських заходах з розповсюдження серед населення знань з української культури та історії.

Напевно, що найбільш радикальним з вищезгаданих дворян був Григорій Залюбовський. Його предком був родовитий запорозький козак Ворониченко [26, с.63]. Г.Залюбовський відомий як автор робіт з історії та етнографії України, а також системи народної освіти. Навчаючись в Харківському університеті, він познайомився з радикальними студентами. У 1850-х роках був близький до Харьківсько-Київського таємного товариства, через яке мав контакт з російським публіцистом О.Герценом, істориком і етнографом М.Максимовичем, засновником кооперації в Україні М.Балінім. Г.Залюбовський збирав етнографічний матеріал, який потім публікував у пресі та збірниках наукових праць [30, с.133]. Також через пресу він відстоював свої прогресивні погляди (республікансько-демократичні) на розвиток суспільства. Свої ідеї він викладав у різних установах місцевого самоуправління: міська дума, повітове і губернське земства. Г.Залюбовський наполягав на необхідності розповсюдження освіти серед населення

Катеринославської губернії. Ще у 1861 р. він відкрив недільну школу в Новомосковську – одну з перших в губернії, у 1880-х роках він разом з частиною гласних губернського земства намагався створити Педагогічний музей. За таку активну громадянську позицію Г.Залюбовський неодмінно фігурував серед неблагонадійних у звітах Департаменту поліції [7, арк.4].

Приклади діяльності В.Гегело, А.Кашенка і Г.Залюбовського швидше є виключенням з правила, оскільки більшість козацьких нащадків на Катеринославщині, якщо навіть і визнавали своє походження, не давали приводу думати про те, що вони не лояльні до існуючого режиму.

В цілому групу дворян, яка аналізується в статті (окрім трьох вищезгаданих) умовно можна поділити на дві категорії: „лібералів” і „консерваторів”. До перших відносилися ті, котрі не прагнули обійняти якусь державну чи військову посаду, віддаючи перевагу господарським і громадським справам, або входили до складу місцевого управління. З появою земств і мирових судових установ, вони стали брати активну участь в їх роботі. Ті, хто умовно віднесений до другої категорії, зазвичай, входили до державних структур або дворянського самоуправління, демонструючи свою вірність самодержавству.

Серед активних громадських діячів і просвітителів Катеринославщини назвемо Дмитра Титовича Гнедіна (1818-1885). Він ніколи не забував якого він роду. У своїх спогадах він писав: „Родом я чистої запорозької крові, прадід був військовим старшиною і працював під Уманню; дід полковий осавул, закінчив своє військово козацьке поприще під Очаковим” [5, с.143]. Його дід Антон Павлович Гніда – полковий осавул на останній Січі, служив у Чорноморському козачому війську [28, с.110]. Маєток Д.Т.Гнедіна знаходився в с. Олександрівка Олександрівського повіту. Ще до скасування кріпацтва, він відкрив у своєму маєтку народну школу для кріпаків, з 1861 р. був мировим посередником, з 1865 р. – член Олександрівського повітового земства, з 1872 р. – голова Олександрівської повітової училищної ради. У 1883 р. завдяки його матеріальній підтримці у його маєтку було відкрито ремісниче училище, яке з часом отримало назву Гнедінського.

Найбільш відомим громадським діячем Катеринославської губернії другої половини ХІХ ст. був Олександр Миколайович Поль (1832-1890). Серед його предків були славні козацькі роди Полетик, Савичів, Полуботків, котрі в кінці ХVІІ – першій половині ХVІІІ ст. склали еліту Гетьманщини¹.

¹ Засновник роду Полетик Іван Іванович служив реєстровим козаком в Лубенській сотні, його онук Андрій Павлович був значковим, а потім бунчуковим товаришем Лубенського полку, у 1735-39 рр. брав участь в Російсько-турецькій війні [22, с.116-117]. Найбільш відомим серед Савичів був Семен Савович Савич – генеральний писар (1709-1725 рр.), який помер у Петропавлівській фортеці [22, с.434-435]. Найбільш титулований предок О.М.Поля – Леонтій Артемович Полуботок, котрий з 1671 р. був сотником, а потім наказним полковником Чернігівського полку, з 1685 р. обраний полковником Переяславського полку [23, с.427-28].

По лінії батька у О.М.Поля серед предків були роди Манджоси і Малама². Не зважаючи на те, що по батьківській лінії О.М.Поль належав до литовської дворянської родини, він вважав себе малоросом, що по суті відповідає сучасному поняттю українець [11, арк.97].

О.М.Поль не шукав державної служби, проте він брав діяльну участь в усіх реформах Олександра II: селянській, судовій, земській. Своєю діяльністю в якості почесного мирового судді, гласного Верхньодніпровського повітового і Катеринославського губерньського земств він прагнув покращити побут селян і землевласників в цілому.

Завдяки його багатолітнім пошукам, у 1881 р. почалися промислові розробки криворізьких залізних руд. Він сприяв початку будівництва Катерининської залізниці (нині Придніпровська) і першого стаціонарного мосту через Дніпро в Катеринославі. Любов до своєї малої батьківщини він проявляв тим, що намагався зберегти її історію. Як археолог-аматор він проводив археологічні дослідження в різних кінцях Катеринославської губернії, колекціонував історичні артефакти. За життя він зміг зібрати одну з найбільших на Півдні України приватних колекцій старожитностей. Більшу її частину складало зібрання предметів, пов'язаних з історією Запорозької Січі та Гетьманщини. У 1887 р. на базі своєї колекції О.М.Поль створив приватний археологічний музей, який приваблював багатьох освічених мешканців Катеринославщини і не тільки. Вже у ХХ ст. (1905 р.) колекція О.М.Поля лягла в основу Обласного музею (нині Історичний музей ім. Д.Яворницького в Дніпропетровську).

Не можна не згадати ще одного любителя старовини. Яків Павлович Новицький (1847-1925) – відомий збирач старожитностей, фольклору, історичних джерел. Його рід простежується від середини XVII ст. від козацького полковника Іллі Федоровича Новицького (1623-1696), який служив гетьманам І.Самойловичу і І.Мазепі. У 1676 р. гетьман І.Самойлович утвердив Іллю Новицького полковником охочекомонного полку [27, с.434]. Полк І.Новицького був одним з найбільш боєздатних військових підрозділів часів І.Мазепи. Сини І.Новицького Яків та Іван служили в козацьких полках і закінчили свій життєвий шлях бунчуковими товаришами. У ХІХ ст. Новицькі володіли землями в Олександрівському повіті. Нащадок І.Новицького Яків Павлович Новицький проявив себе на поприщі освіти, історії, етнографії і музейної справи. Тривалий час він працював в різних сільських школах Олександрівського повіту, що вплинуло на формування його народницьких уподобань. У 1878 р. його звільнили з Ольгинської зразкової школи за „розповсюдження в народі українофільських тенденцій” [27, с.99]. З 1883 р. до 1917 р. він обіймав посаду попечителя земських шкіл Олександрівського повіту, з початку ХХ ст. він входив до складу правління Катеринославського обласного музею ім. О.Поля, у 1915-16 рр. став одним з організаторів і першим директором краєзнавчого музею в Олександрівську (нині

² Фома Іванович Манджос був сотником в Ромнах у 1704-05 рр. [21, с.374-375]. Про Малам дивись в цій статті сюжет про Малам.

Запоріжжя). Я.Новицький причетний до розвитку бібліотечної справи. Завдяки його зусиллям в Олександрівську була відкрита нова міська бібліотека, до правління якої він увійшов від повітової Думи [4, с.23]. Я.П.Новицький входив до складу багатьох наукових товариств: Південно-Західне відділення Російського географічного товариства (1876 р.), Харківське історико-філологічне товариство, Харківське товариство дослідників природи, Катеринославське наукове товариство, був членом Катеринославської вченої архівної комісії (1903 р.), Хортицького товариства охорони пам'яток природи та старожитностей і Запорозького товариства бджільництва в Олександрівську [10, арк.4].

З деяким застереженням до лібералів можна віднести родину Гладких, предком яких був останній кошовий отаман Задунайської Січі (1828 р.), наказний отаман Азовського козацького війська Йосип Михайлович Гладкий (1789-1866). Його син Василь Йосипович (1814-1883) пішов стопами батька, став військовим, у відставку пішов у чині підполковника. Він володів маєтком в Олександрівському повіті, де й помер. Петро Васильович Гладкий (1851-?) з 1894 р. служив в конторі Катерининської залізниці. Він брав активну участь в місцевому самоуправлінні: гласний губернського земства, депутат Катеринославських дворянських зборів. П.В.Гладкий жваво цікавився історією козацтва, був знайомий з Д.І.Яворницьким, входив до складу Ради Обласного музею ім. О.Поля, діяльно допомагав у музейній справі [2, с.67].

Д.Т.Гнедін, О.М.Поль, Я.П.Новицький, П.В.Гладкий, без перебільшення, були патріотами України, але характерною рисою цього патріотизму був його „етнографічний характер”. Вони не розмовляли українською мовою, не брали участі в діяльності Українських громад або таємних товариств. Всі вони були лояльні до існуючого режиму, однак, всі вони (виключаючи Гладких) не служили Російській імперії в якості чиновників або військових, що було характерно для більшості російського дворянства. Вони вважали, що належать до малоросійського (українського) народу, якому служили в міру своїх сил, намагаючись зберегти його історію і культури. Як зазначила Н.Гочаренко, „навіть втрачаючи рідну мову, духовно людина, все одно, залишається поєднаною з рідною землею та рідним народом” [6, с.48].

Переходячи до категорії, названої „консерваторами”, варто зазначити, що вона переважала першу, і, зазвичай, її представники були власниками великих масивів землі. До них належали сім'ї Алексеевих, Магденків, Коростовцевих, Миклашевських, Родзянків, Савицьких.

Одним з найкolorитніших представників Катеринославського дворянства другої половині XIX ст. був Георгій Петрович Алексеев (1834-1914). Він пишався тим, що серед його предків був Данило Павлович Апостол (1654-1734) – представник відомого козацького роду з Миргородчини, гетьман Лівобережної України (1727-1734). Бабця Г.Алексеева Варвара Іванівна Селецька була донькою Марії Данилівни Апостол [1, с.127].

Г.П.Алексеев – великий землевласник Новомосковського повіту, багато років очолював Катеринославське дворянство (1874-1886). Він прямо був причетний до втілення в реальність проекту Катерининської залізниці, працював в Новомосковському повітовому і Катеринославському губернському земствах, з 1875 р. входив до складу міської думи Катеринослава. Г.П.Алексеев був щиро відданий монархії, що підтверджується його званням гофмейстера двору його імператорської величності, нагородженням його всіма російськими орденами окрім Андрія Первозванного, а також діями на посту предводителя дворянства. В той же час його маєток в с. Котівка в Новомосковському повіті був своєрідним культурним центром, де збиралася інтелектуальна еліта губернії, обговорювалися проекти в сфері освіти, мистецтва, благодійності. В своєму маєтку він зібрав значну колекцію старожитностей – від кам'яних половецьких баб до нумізматики. Він був дійсним членом Катеринославської вченої комісії і Ради музею ім. О.Поля [15].

Численним і доволі діяльними був рід Миклашевських. Предком Миклашевських був стародубський полковник Михайло Андрійович Миклашевський (1689-1704, 1705-06) [17, с.204]. Першим з Миклашевських, котрий з'явився на Катеринославщині, був Михайло Павлович (1756/7-1847), який у 1801-02 рр. обіймав посаду катеринославського цивільного губернатора. Його нащадки з часом придбали маєтки в Катеринославському і Олександрівському повітах, зайнявши помітне місце серед місцевої еліти. Павло Михайлович (?-1893) став першим головою Катеринославської повітової земської управи (1866 р.), у 1869 р. був обраний почесним мировим суддею, пізніше був обраний попечителем Катеринославської класичної гімназії. На власні кошти він побудував школу і лікарню [13, с.114]. Його брат Андрій Михайлович (1814-1905) у 1855-59 рр. очолював новомосковське повітове дворянство, а з 1856 р. до 1862 р. – катеринославське губернське дворянство, брав участь у підготовці і втіленню в життя Селянської реформи 1861 р.

Син Андрія Михайловича, надвірний радник Михайло Андрійович у кінці XIX ст. був гласним новомосковського повітового земського зібрання. Ілля Михайлович (1821-1886) – катеринославський повітовий предводитель дворянства, активний член Катеринославського губернського земства, був членом губернського комітету по впровадженню положень Селянської реформи 1861 р. Син останнього – Михайло Ілліч з 1896 р. був предводителем дворянства в Катеринославському повіті, з 1902 р. – губернським предводителем. До цього його обирали почесним мировим суддею Катеринославського повіту (1896 р.), почесним попечителем Катеринославської класичної гімназії (1890 р.). Перебуваючи на посаді губернського предводителя дворянства, М.І.Миклашевський сприяв виділенню коштів на спорудження Обласного музею ім. О.Поля. Він був головою комітету по підготовці XIII археологічного з'їзду в Катеринославі. У

1903-05 рр. він був головою Катеринославської вченої архівної комісії [13, с.114].

Не менш численним і дієвим був рід Коростовцевих, гніздо яких розташовувалося в Павлоградському повіті. Їхнім предком був Тимофій Хоростовецький, який виїхав з Польщі і служив за часів І.Мазепи. Коростовцеви займали помітне місце в дворянському самоуправлінні Павлоградського повіту і майже всі пройшли через повітове і губернське земство. Вадим Любимович і його брат Платон Любимович, Вячеслав Ростиславович, Семен Олексійович та його син Володимир, а також Володимир Михайлович (від Олександрійського повіту) були активними учасниками Катеринославського губернського земського зібрання. Вони постійно входили до складу різних земських комісій, турбувалися про благоустрій населення. Окрім того Коростовцеви обіймали посади в повітовому управлінському апараті: Володимир Всеволодович був засідателем павлоградської дворянської опіки, Володимир Семенович в кінці XIX ст. обіймав посаду предводителя павлоградського повітового дворянства, Павло Володимирович служив земським начальником 7-ї ділянки в Павлоградському повіті [8, с.7, 9].

Ще один доволі відомий козацький рід молдавського походження – Малами. Їх предком був охочекомонний полковник, з 1726 р. полковник волоський Андріяш Дмитрович Малама, який за універсалом гетьмана І.Скоропадського від 10.01.1718 р. отримав у володіння с. Дашенки [3, с.112]. Сини А.Малами, Петро та Іван служили бунчуковими товаришами. Їх нащадки володіли землями у Верхньодніпровському і Катеринославському повітах. Михайло Іванович Малама (1826-1893) був серед гласних Катеринославського губернського земства від Верхньодніпровського повіту. Михайло Федорович брав участь у роботі губернського земства як представник Катеринославського повіту, Володимир Федорович в кінці XIX ст. був предводителем катеринославського повітового дворянства. Брат двох останніх Захар Федорович (1828-?) брав участь у проведенні Селянської реформи 1861 р., з 1869 р. виконував обов'язки мирного посередника у Верхньодніпровському повіті [19, с.28, 29].

Серед дворянських родів, які мали козацьке походження найбільш послідовним прибічником імперського правління на колишніх землях Гетьманщини і Вольностей Запорозьких був рід Родзянків. Цей рід належав до козацької старшини Гетьманщини і походив від миргородського полкового обозного Василя Івановича Родзянка [18, с.151]. Однак його нащадки окрім прізвища нічого спільного з українським народом не мали і вірно служили монархії Романових. Володимир Михайлович (1820-1893) служив у Кавалергардському полку, пізніше був шефом Корпусу жандармів. Його син Микола теж став військовим та мав чин генерала. Найбільш відомим з Родзянок, природно, є Михайло Володимирович Родзянко (1859-1924), голова III і IV Державних Дум Російської імперії. Однак перед тим як стати думським діячем, він більше 20 років віддав роботі на суспільне благо

населення Катеринославської губернії. У 1880-х роках він брав участь практично в усіх управлінських та громадських структурах: новомосковське повітове і катеринославське губернське земства, почесний мировий суддя, обов'язковий член „у селянських справах присутствія”. У 1886-96 рр. він очолював новомосковське повітове дворянство, а з 1900 р. до 1906 р. був головою Катеринославської губернської земської управи [16, с.254].

В.М.Родзянко був серед тих, хто відстоював ідею збереження козацького Свято-Миколаївського собору в Новомосковську, з 1902 р. увійшов до складу Ради Обласного музею ім. О.Поля, жертвуючи на його розвиток чималі кошти [25, с.68-69]. Він давав гроші на розвиток інфраструктури м. Катеринослава, але водночас, не допускав і думки про виділення землі своїм колишнім селянам. За сприяння розвитку Катеринослава Михайло Родзянко був відзначений званням почесного громадянина міста. Втім, в цьому він був не перший. Ще у 1887 р. звання почесного громадянина Катеринослава отримали О.М.Поль і Г.П.Алексєєв.

Будучи неухильним прибічником самодержавства, М.В.Родзянко, водночас, підтримував тих, хто прагнув зберегти місцеву (козацьку) культуру, що в принципі, було притаманне багатьом нащадкам колишніх козацьких родів. А.Каппелер з цього приводу писав, що: „Вони (частина українців з вищого класу – І.К.) робили кар'єру в Росії, поєднували лояльність щодо імператора й держави і прихильність до російської культури з лояльністю до України та її традицій” [12, с.15].

З представленого тут невеличкого огляду можна побачити, що склад катеринославського дворянства, яке мало козацьке коріння був строкатим і різноманітним, що цілком зрозуміло, з огляду на те, як заселявся Південь України. Природно, що тут представлені не всі дворянські роди, котрі мали козацьке походження. В Павлоградському повіті жили нащадки козацьких родів Письменних і Ліпко-Парафієвських, у Катеринославському – Бельченко, Савицькі і Яворські, в Бахмутському – Бантиші, в Новомосковському – Ілляшенко, Магденко і Миргородські. Найбільша кількість нащадків козацьких родів володіло маєтками в Олександрівському повіті: Значко-Яворські, Котляревські, Мазаракії, Нестелії, Руді, Синегуби. Всі вони брали участь в громадському житті губернії, входили до складу повітових і губернських земських зібрань, були мировими судьями, обіймали різні посади в дворянському самоуправлінні тощо.

На наш погляд, розглянуті в статті представники дворянського стану були найбільш яскравими і помітними, а їхня діяльність показова для оцінки їх участі в управлінських, громадських і господарських структурах Катеринославської губернії. Зазначимо, що більшість катеринославських дворян, які мали козацьке коріння, брали активну участь в роботі органів місцевого управління, а декотрі з них входили до вищих шарів місцевої еліти (Алексєєви, Миклашевські, Родзянко). Практично всі вони так чи інакше служили громадській справі: земства, мировий суд, система освіти. Не можна говорити, що дворяни козацького походження уникали державної і військової

служби³, однак багато з них віддавали перевагу суспільній роботі, тим самим даючи зрозуміти, що вони в першу чергу служать народу, з якого вони вийшли. Характерною особливістю значної кількості дворян з козацьким корінням стало заняття колекціонуванням старожитностей, котрі мали відношення до історії України в цілому, і історії козацтва зокрема. О.М.Поль і Г.П.Алексеев володіли солідними колекціями старожитностей; П.В.Гладкий і М.В.Родзянко сприяли розвитку музейної справи на Катеринославщині. Збирання козацьких речових залишків минулого, турбота про культурний спадок (храми, музеї) було своєрідним проявом місцевого патріотизму, що виокремлювало нащадків козацьких родів з-поміж Катеринославського дворянства.

Бібліографічні посилання:

- 1.Абросимова С.В. Катеринославські дворяни Алексееви (За документами родинного архіву) // Південна Україна. –2002. – №7. – С.126-140.
- 2.Абросимова С.В. Нащадки отамана Йосипа Гладкого // Січеславський альманах. – Д.: Національний гірничий університет, 2008. – Вип.3. – С.66-72.
- 3.Авчинников А. К истории старого рода Малама // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1913. – Вып.IX. – 275 с.
- 4.Бойко А., Бровко А., Бровко Б., Иванникова Л. Яків Новицький – видатний дослідник і громадський діяч Запорізького краю // Новицький Я.П. Твори. – Запоріжжя: АА ТанDEM, 2007. – Т.1. – С.10-47.
- 5.Гнедин Д.М. Мои воспоминания // Русское богатство. – СПб., 1893. – №5. – С.141-164.
- 6.Гончаренко Н. Національне дворянство та національна самосвідомість (За матеріалами родинних архівів малоросійського дворянства) // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика: Матеріали І генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. – К., 1996. – С.46-48.
- 7.Державний архів Російської федерації. – Ф.102. – Оп.81. – Спр.59. – Ч.27. – 1885 р. Политический обзор Екатеринославской губернии за 1884 г.
- 8.Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 год. – Екатеринослав, 1899. – Вып.1.
- 9.Институт Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України (далі ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАНУ). Ф.ІІ (Зібрання Я.Новицького). – Спр.24843. Списки дворян Екатеринославской губернии Александровского узда за 1853 г.
10. ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАНУ. – Ф.Х. – Спр.17880. Жизнеописание Якова Павловича Новицкого.
11. ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАНУ. – Ф.326. – Оп.1. – Спр.20778. Баллин Н.П. Пятьдесят лет моей жизни
12. Каппелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії // Київська старовина. – 2001. – №5. – С.8-20.
13. Каюк Д.Г. Родина Миклашевських в історії Південної України // Київська старовина. – 1999. – №6. – С.108-116.
14. Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII – на початку XIX ст. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Д., 2002. – 16 с.

³ Багато з них були чиновниками переважно через складні матеріальні обставини.

15. Кочергін І.О. Збирач старожитностей з Котівки Григорій Петрович Алексеев // *Мое Придніпров'я. Календар пам'ятних дат області на 2009 рік: Бібліографічний покажчик / Упорядник І.С.Голуб.* – Д.: ДОУНБ, 2008. – С.90-94.
16. Кочергін І.О. Патріот двох батьківщин Михайло Володимирович Родзянко (1859-1924) // *Мое Придніпров'я. Календар пам'ятних дат області на 2009 рік: Бібліографічний покажчик / Упорядник І.С.Голуб.* – Д.: ДОУНБ, 2008. – С.253-257.
17. Кривошея В.В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – К.: Видавничий дім „Стилос”, 2004. – 391 с.
18. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. Репринтное издание. – К.: Либідь, 1914.
19. Малама В.В. Род Малама. Родословная Роспись. Семейный архив. Родословное дерево. – Екатериносав: Типография К.А.Андрущенко, 1912. – 213 с.
20. Миллер А.И. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 248 с.
21. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1912. – Т.3. – 824 с.
22. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1914. – Т.4. – 832 с.
23. Модзалевский В.Л. Полуботок Леонтий Артемьевич // *Русский биографический словарь / Под ред. А.А. Половцова.* – Плавильщиков-Примо. – СПб., 1905. – Т14. – С.427-429.
24. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год. – Екатеринослав: Типография Я.Чауского, 1864.
25. Постановления XXIII очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 3 по 14 декабря 1888 года с приложениями Екатеринослав: Типография губернского правления, 1889. – 756 с.
26. Світленко С.І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50-80-х роках ХІХ століття: Монографія. – Д.: Вид-во Дніпропетров. нац. ун-ту, 2006. – 268 с.
27. Стороженко Н. Охочеконный полковник Илья Федорович Новицкий // *Киевская старина.* – 1885. – №7. – С.431-457.
28. Сурева Н.В. Від козака до дворянина: основні віхи нобілітації запорозьких старшинських родів // *Козацька спадщина.* – Нікополь-Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – Вип.2. – С.110.
29. Чабан М.П. Діячі Січеславської просвіти (1905-1921). Бібліографічний словник. – Д.: ІМА-прес, 2002. – 536 с.
30. Чабан М.П. Птахи з гнізда Придніпров'я. – Д.: Дніпрокнига, 2005. – 480 с.
31. Швидько Г.К. Василь Гегело – меценат // *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник.* – Д.: Національний гірничий університет, 2007. – Вип.4. – С.53-60.